

SUN'IY INTELLEKTGA BO'LGAN ISHONCH: INSON PSIXOLOGIYASI VA JAMIYAT ONGIDA SHAKLLANISH JARAYONI

Alfraganus universiteti

Jo'rayeva Kaniza Akbarali qizi

Pedagogika kafedrası

Pedagogika va psixologiya 3-bosqich talabasi

Annotatsiya

Mazkur maqolada sun'iy intellektga (AI) inson ishonchining psixologik va ijtimoiy omillari chuqur tahlil qilinadi. Inson ongi, emotsional reaksiyalar va ijtimoiy stereotiplar orqali texnologiyalarga nisbatan ishonchning shakllanishi ochib beriladi. Jamiyatda AI bilan bog'liq xavotirlar, ishonch inqirozi, va madaniy omillar asosida shakllanayotgan global tendensiyalar ko'rib chiqiladi. Shuningdek, sun'iy intellekt asosidagi qaror qabul qilish tizimlariga nisbatan jamiyatda qanday psixososial reaksiyalar yuzaga kelayotgani tahlil etiladi.

Kalit so'zlar: *sun'iy intellekt, ishonch, psixologiya, ijtimoiy ong, algoritmi, raqamli tafakkur, xavfsizlik hissi*

Abstract

This article provides an in-depth analysis of the psychological and social factors influencing human trust in artificial intelligence (AI). It explores how human cognition, emotional responses, and social stereotypes shape attitudes toward technology. The paper discusses global trends in trust and distrust of AI, based on societal concerns and cultural context. It also examines the psychosocial reactions that emerge in society in response to AI-based decision-making systems.

Key Words: artificial intelligence, trust, psychology, social consciousness, algorithm, digital cognition, sense of security

Аннотация:

В данной статье проводится глубокий анализ психологических и социальных факторов, влияющих на доверие человека к искусственному интеллекту (ИИ). Рассматриваются процессы формирования доверия через когнитивные особенности, эмоциональные реакции и социальные стереотипы. Также анализируются глобальные тенденции в отношении доверия и недоверия к ИИ на фоне общественных опасений и культурных факторов. В статье освещаются психосоциальные реакции общества на ИИ-системы принятия решений.

Ключевые слова: искусственный интеллект, доверие, психология, социальное сознание, алгоритм, цифровое мышление, чувство безопасности

Kirish

Zamonaviy jamiyatda raqamli texnologiyalar hayotning ajralmas qismiga aylangan bo'lsa-da, ularning kundalik faoliyatga chuqur integratsiyalashuvi inson psixikasiga bevosita ta'sir ko'rsatmoqda. Dastlab faqat hisoblash va avtomatlashtirish vositasi sifatida qaralgan texnologiyalar bugungi kunda sun'iy intellekt (SI) shaklida nafaqat texnik yordamchi, balki shaxsiy qarorlarni qabul qilishda maslahat beruvchi va ba'zan nazorat qiluvchi agent sifatida ko'rilmokda. Bunday transformatsiya esa shaxslar, guruhlar va jamiyat miqyosida turli psixologik reaksiya va muammolarni keltirib chiqarmoqda. Xususan, sun'iy intellekt tizimlariga bo'lgan ishonch muammosi bugungi kunda psixologiya, sotsiologiya hamda axborot texnologiyalari kesishgan nuqtadagi dolzarb ilmiy muammolardan biriga aylangan [1].

Sun'iy intellektga bo'lgan ishonch — bu oddiy texnologik vositaga ishonish emas, balki shaxsning psixologik xavfsizlik hissi, ilgari olingan texnologik tajribalar, jamiyatdagi axborot madaniyati, shuningdek, ijtimoiy ong va madaniy qadriyatlarining mahsuli hisoblanadi. Inson o'z ehtiyoj va xavotirlarini tushunadigan, xatoga yo'l qo'ymaydigan va adolatli tizimlarga ishonch bildiradi. Sun'iy intellekt esa bu ishonchni qozonish uchun ko'p jihatdan insoniy o'lchovlarga yaqin bo'lishi, ya'ni izchil, tushunarli, xolis va xavfsiz bo'lishi lozim [2].

Tadqiqotning dolzarbligi shundaki, bugungi raqamli asrda SI tizimlari shunchaki texnologik mahsulot emas, balki insonlar bilan muloqotda bo'ladigan, ijtimoiy vazifalarni bajarayotgan subyektlarga aylangan. Bunday o'zgarish ularning jamiyatdagi mavqeini keskin oshirgan bo'lsa-da, insoniyatning SI bilan o'zaro munosabatlarida ishonch, shubha, ehtiyotkorlik va hatto psixologik qarama-qarshilik kabi holatlarni yuzaga keltirmoqda. Ayniqsa, SI tizimlari sog'liqni saqlash, adliya, moliya, ta'lim kabi ijtimoiy sezgir sohalarda qo'llanilayotgan hozirgi kunda, ularga bo'lgan ishonch faqat texnik emas, balki chuqur psixologik va ijtimoiy omillar bilan belgilanadi. Shu bois, ushbu maqola doirasida sun'iy intellektga bo'lgan ishonchni shakllantiruvchi psixologik, sotsiologik va madaniy omillar, shuningdek, ishonch inqirozining sabablari chuqur tahlil qilinadi.

Psixologik omillar: ishonch va emotsional reaksiyalar

Inson ishonchi tug'ma emas, balki tajriba va ijtimoiy sharoitlar asosida shakllanadi. Ishonch psixologik jihatdan barqaror, ammo dinamik xususiyatga ega bo'lib, u insonning avvalgi tajribasi, ularning ijtimoiy muhitdagi aloqalari hamda individual shaxsiyati orqali shakllanadi. Bu holat texnologik vositalarga, xususan sun'iy intellektga nisbatan bo'lgan ishonchda yaqqol ko'zga tashlanadi. Masalan, foydalanuvchi ilgari avtomatlashtirilgan tizimlardan ijobiy natija olgan bo'lsa, AI asosidagi yangi tizimlarga nisbatan ishonchi yuqori bo'ladi. Aksincha, avvalgi salbiy tajriba, nosozlik yoki noto'g'ri ishlash holatlari foydalanuvchida ehtiyotkorlik va hatto befarqlik hissini yuzaga keltiradi [3].

Foydalanuvchining ishonchi tizimning xatolariga bog'liq holda o'zgaradi.

Yaqinda o'tkazilgan tadqiqotlarda, foydalanuvchilar biror sun'iy intellekt tizimi noto'g'ri yoki adolatsiz qaror berganidan keyin, kelajakda hatto to'g'ri ishlayotgan boshqa tizimlarga nisbatan ham ishonchsizlik bildirgani aniqlangan. Bu holat psixologiyada "generalizatsiya" deb ataladi, ya'ni bir tajriba asosida boshqa, aloqador holatlarga nisbatan ham salbiy munosabat shakllanishi. Ayniqsa, hayotiy ahamiyatga ega qarorlar (masalan, tibbiy tashxis, sud qarorlari yoki kredit ajratish) AI tomonidan noto'g'ri berilganda, insonlar texnologiyaga emas, insoniy qarorga ishonishni afzal ko'rishadi [4].

Emotsional reaksiyalar sun'iy intellektga ishonch darajasiga bevosita ta'sir ko'rsatadi. Insonlarda AI tizimlariga nisbatan xavotir, qo'rquv, befarqlik yoki hayrat kabi emotsiyalar paydo bo'lishi mumkin. Ayniqsa, texnologiyaning "shaffof" emasligi — ya'ni qanday qaror qabul qilayotgani aniq bo'lmagani — foydalanuvchilarda ishonchni susaytiradi. Psixologik tadqiqotlar shuni ko'rsatadiki, insonlar ko'proq tushuna oladigan va bashorat qila oladigan tizimlarga ishonch bildiradi. Sun'iy intellekt esa ko'pincha foydalanuvchi uchun "qora quti" bo'lib qoladi. Natijada, insoniyat "insoniy qaror" va "algoritmik qaror" o'rtasida sezilarli farq ko'radi — birinchisini hissiyot va tajribaga asoslangan deb hisoblaydi, ikkinchisini esa sovuqqon va muqarrar deb baholaydi [5].

Ijtimoiy va madaniy kontekst: ishonchga ta'sir qiluvchi ijtimoiy muhit

Insonlarning sun'iy intellekt (SI) tizimlariga bo'lgan ishonchi ularning ijtimoiy va madaniy kontekstidan kelib chiqadi. Rivojlangan texnologik muhitga ega Skandinaviya davlatlarida, aholining axborot savodxonligi yuqori bo'lganligi, ta'lim tizimi raqamlashtirilgani va davlat siyosatining SI bilan uyg'unlashgani natijasida, AI tizimlariga nisbatan ishonch nisbatan yuqoridir. Aksincha, ayrim rivojlanayotgan Osiyo yoki Lotin Amerikasi davlatlarida sun'iy intellektga nisbatan ehtiyotkorlik, texnologik cheklovlar va ijtimoiy tafakkurning o'ziga xosligi sababli ishonch darajasi past bo'lmoqda [6]. Bu holat axborot tengsizligi va madaniy qarashlarning ishonch shakllanishiga qanday ta'sir ko'rsatayotganini yaqqol ko'rsatadi. Ommaviy axborot vositalari — xususan, filmlar, yangiliklar, bloglar va ijtimoiy tarmoqlar orqali sun'iy intellektga nisbatan shakllanadigan ijtimoiy tasavvurlar ham ishonch darajasiga bevosita ta'sir qiladi. Masalan, "Terminator", "I, Robot" kabi fantastik filmlarda SI dushman, nazoratdan chiqqan yoki insoniyatga xavf tug'diruvchi tarzda aks ettiriladi. Bunday tasvirlar, ayniqsa yosh avlod ongida texnologiyalarga nisbatan xavotirli munosabat shakllanishiga olib keladi [7]. Ijtimoiy tarmoqlarda esa SI haqidagi noto'g'ri yoki shov-shuvli kontentlar (masalan, "robotlar odamlarni almashtiryapti" yoki "AI ongli bo'lib qoldi" kabi da'volar) orqali ijtimoiy ongda shubha va ishonchsizlik kuchaymoqda. Ijtimoiy stereotiplar — ya'ni texnologiyani faqat "erkaklarga xos", xavfli, yoki faqat boylar foydalanadigan vosita sifatida ko'rish —

ko‘plab foydalanuvchilarning AI tizimlariga ishonchsiz bo‘lishiga olib kelmoqda. Ayniqsa, axborot madaniyati sust bo‘lgan hududlarda dezinformatsiya va uydirma yangiliklar (mashhur shaxslar yolg‘on videosi, noto‘g‘ri tahlillar) orqali AI haqida salbiy tasavvurlar paydo bo‘ladi [8]. Bu holat SI tizimlari bilan ishlashni emas, balki undan ehtiyot bo‘lishni targ‘ib qiluvchi kayfiyatni kuchaytiradi.

Bugungi globallashuv davrida banklar kredit reytingi aniqlash, sog‘liqni saqlashda kasallikni oldindan aniqlash, ta‘limda talabalarni baholash kabi muhim qarorlar sun‘iy intellekt tizimlari orqali amalga oshirilmoqda. Shu bilan birga, AI tomonidan berilgan qarorlar insonlar tomonidan har doim ham qabul qilinmaydi. Chunki ular shaxsiy hayotga aralashish, yetarlicha tushuntirish bermaslik, algoritmik qarorlar ortida kim turganini bilmaslik kabi omillar tufayli shubha uyg‘otadi. Bu holat ko‘plab foydalanuvchilar ongida sun‘iy intellektga bo‘lgan "ishonch inqirozi"ni yuzaga keltirmoqda [9]. AI tizimlari faqatgina ularga yuklangan ma‘lumotlar asosida ishlaydi. Agar bu ma‘lumotlar jamiyatdagi mavjud kamsitish (masalan, irq, jins, til asosidagi), ijtimoiy tafovutlar yoki stereotiplarga asoslangan bo‘lsa, tizim ham xolis qaror bera olmaydi. Masalan, AQSHdagi ba‘zi hududlarda AI yordamida jinoyatchilik ehtimolini bashorat qiluvchi tizimlar qora tanli fuqarolarni nohaq “yuqori xavfli” deb baholagan [10]. Bu esa foydalanuvchilar orasida AI tizimlarining “adolatli emas” va “insoniyat qadriyatlariga zid” degan qarashlarning keng tarqalishiga olib keladi. Ushbu muammolarni bartaraf etish uchun sun‘iy intellekt tizimlarini yaratish va amaliyotga joriy etish jarayonida ko‘p fanli yondashuv zarur. Faqat texnik mutaxassislar emas, balki psixologlar (inson ishonchini tahlil qiluvchi), sotsiologlar (ijtimoiy ong va madaniyatga ta‘sir qiluvchi), etik mutaxassislar (axloqiy mezonlarni muvozanatlovchi) ham AI dizayn va test bosqichlarida faol ishtirok etishi kerak. Bu yondashuv, foydalanuvchilarning ishonchini tiklash va AI tizimlarini adolatliroq, shaffof va ishonchliroq qilishga xizmat qiladi.

Xulosa

Sun‘iy intellektga bo‘lgan ishonch — bu faqat texnik masala emas, balki insonning psixologik reaksiyalari, tajribalari, madaniy kodlari va jamiyatdagi axborot muhitiga bog‘liq murakkab ijtimoiy-psixologik hodisadir. Insonlar AIga ishonch bildirishlari uchun, bu tizimlar shaffof, tushunarli, va etik me‘yorlarga asoslangan bo‘lishi kerak. Aks holda, ishonch o‘rniga qo‘rquv va begonalashuv paydo bo‘ladi. Kelajakda sun‘iy intellekt texnologiyalarining rivoji nafaqat texnologlar, balki psixolog va sotsiologlarning ishtiroki bilan olib borilishi dolzarb ehtiyojga aylanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxati

1. Lee, J. D., & See, K. A. (2004). Trust in automation: Designing for appropriate reliance. *Human Factors*, 46(1), 50–80.
2. Bryson, J. J. (2018). Artificial intelligence and pro-social behaviour. *AI & Society*, 33(4), 539–548.

3. Erikson, E. H. (1963). *Childhood and Society*. Norton.
4. Hancock, P. A., et al. (2011). Can you trust your robot?. *Ergonomics in Design*.
5. Slovic, P. (2000). *The perception of risk*. Earthscan Publications.
6. Pew Research Center (2021). *AI and trust: A global perspective*.
7. Fast, E., & Horvitz, E. (2017). Long-term trends in the public perception of artificial intelligence. *AAAI*.
8. Noble, S. U. (2018). *Algorithms of Oppression*. NYU Press.
9. O’Neil, C. (2016). *Weapons of Math Destruction*. Crown Publishing.
10. Eubanks, V. (2018). *Automating Inequality: How High-Tech Tools Profile, Police, and Punish the Poor*. St. Martin’s Press.